

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. XI, 2.

SECTIO B

1956

Z Zakładu Antropologii Wydz. Biologii i Nauk o Ziemi U. M. C. S.
Kierownik: Doc. dr Kazimierz Włazowski

Krystyna MODRZEWSKA

**Z badań nad rozwojem ludności parafii Puchaczów
w latach 1797 – 1945**

A study of population in Puchaczów Parish, 1797–1945

Демографические исследования над населением церковного прихода Пухачев за период времени с 1797 по 1945 г.

1. Wyjaśnienia wstępne

Akta zawarte w Księgach Stanu Cywilnego – metryki urodzeń, zgonów i zaślubin stanowią niejednokrotnie jedyne źródło wiadomości o życiu i następowaniu po sobie pokoleń w obrębie jakiejś grupy ludzkiej. I dlatego też do źródła tego sięgnąć musi nie tylko historyk czy socjolog, lecz również i biolog, usiłujący wysłedzić i przeanalizować biologiczne dzieje mniejszych lub większych, w różnych okresach czasu i w rozmaitych środowiskach geograficznych i społecznych żyjących zespołów ludzkich.

Rzecz niniejsza stanowi próbę wnikięcia w biologiczne dzieje małego skupiska ludzkiego, ujętego ramami jednej parafii. Próba ta została podjęta w oparciu o dane metrykalne zaczerpnięte z Ksiąg dawnego Urzędu Stanu Cywilnego parafii Puchaczów, diecezji lubelskiej. Jednocześnie stanowi ona kontynuację badań demograficzno-antropologicznych, prowadzonych przeze mnie na Lubelszczyźnie w latach 1947–1949, a dotyczących szeregu gromad parafii Mełgiew, (9) sąsiadującej swymi północno-wschodnimi granicami z parafią Puchaczów.

Parafia Puchaczów obejmuje swoim zasięgiem następujące gromady należące do dawnej gminy Brzeziny, pow. lubelskiego: Pucha-

czów, Turowola, Starowieś, Wesołówka, Szpica, Jasieniec i Albertów, oraz gromady należące do dawnej gminy Wisznice, pow. chełmskiego, a mianowicie: Bogdanka, Nadrybie, Stefanów, Józefin, Janowica, Przymiarki Zarudka, Wólka Nadrybska i Ostrowie Nadrybskie.

Terytorium parafii znajduje się więc na północno-wschodnich krańcach powiatu lubelskiego i jednocześnie w północno-zachodniej części powiatu chełmskiego, na wschód od Lublina (28 km w linii powietrznej do granic parafii) i od Łęczny (7 km) oraz na wschód i północ od wielkiego, odwiecznego szlaku bałtycko-czarnomorskiego

Założenie i rozwój tej parafii łączy się ściśle z dziejami siedziby kościoła i urzędu parafialnego — Puchaczowa. Osada ta stanowiła niegdyś część wsi Łączna Mniska, nadanej wraz z kilkoma wsiami okolicznymi w XII wieku Benedyktynom z Sieciechowa przez Jakśę — »*Jaxa dux cujus strips est ignota*« jak informuje nas Długosz (*Liber benefic.* III, 266–268). (11)

W 1527 roku opat klasztoru Benedyktynów, Maciej, uzyskał przywilej na założenie tu miasta, mającego zwać się Puchaczowem. Miasto to istotnie założono na prawie niemieckim, a w r. 1533 erygowano tu kościół i utworzono nową parafię. Nieznana jest liczba dusz tej nowoutworzonej parafii, sądzić jednak należy, iż była ona niezbyt znaczna, gdyż rozległe piaski i torfowiska okolic Puchaczowa uniemożliwiały gęste ich zasiedlenie. Przybliżone obliczenie ilości parafian możliwe jest dopiero dla roku 1827, następne zaś, również niezbyt ściśle dane, pochodzą z r. 1864 zaś znacznie dokładniejsze — z r. 1880. O stanie liczebnym parafii w 1922 r. informuje nas sprawozdanie ówczesnego proboszcza, który jednak ilość parafian zaokrąglił. Dane z r. 1943 obliczone zostały na podstawie spisu ludności przeprowadzonego w dniu 1 marca 1943 r.

Rozwój parafii Puchaczów uwidacznia poniższa tabelka.

TABELA I

Wzrost liczby mieszkańców parafii Puchaczów w latach 1827 — 1943

The increase of inhabitants of Puchaczów parish in 1827 — 1943

Rok Year	Ilość parafian Number of inhabitants
1827	1.987
1864	2.649
1880	3.311
1922	4.000
1943	6.342

O ile wzrost liczby parafian w okresie od r. 1827 – 1922, a więc na przestrzeni niemal stulecia oraz życia czterech pokoleń, następuje łagodnie i miarowo i najprawdopodobniej winien być uważany głównie za konsekwencję przyrostu naturalnego w obrębie omawianej parafii, o tyle po r. 1922 sprawa przedstawia się inaczej. Stwierdzamy nagły, wybitny wzrost liczby parafian. Przyczyna tego zjawiska leży moim zdaniem w tym, iż na terenie parafii Puchaczów powstało w bieżącym stuleciu, zwłaszcza zaś po I Wojnie Światowej szereg nowych osiedli wiejskich. Wsie te i tzw. kolonie powstawały głównie na gruntach stale rozparcelowywanych i częściami sprzedawanych majątków ziemskich w okolicach Puchaczowa. Parcelacje te i okazje kupna ziemi ściągały niezawodnie w te strony przybyszów z innych gmin czy nawet powiatów, rolników gdzieindziej wojną zniszczonych i tu szukających taniego kupna ziemi, względnie odwrotnie – wojną wzbogaconych i pragnących powiększyć swoje gospodarstwo rolne.

2. Opis materiału

W Urzędzie Stanu Cywilnego w Puchaczowie księgi metrykalne prowadzone były od r. 1756. Do dnia dzisiejszego zachowały się jednak tylko metryki zgonów z lat 1756 – 1791, inne zaś akta z tego okresu zaginęły względnie uległy zniszczeniu. Zaginęły również wszystkie dokumenty metrykalne z lat 1792 – 1796, akta zgonów i zaślubin z lat 1811 – 1818, następnie wszystkie księgi z lat 1819 – 1825 oraz metryki zgonów z lat 1884 – 1888.

Z dokumentów znajdujących się w archiwum Kurii Biskupiej w Lublinie dowiadujemy się, iż brakujące księgi zaginęły w czasie działań wojennych i ewakuacji mieszkańców Puchaczowa w r. 1915, częściowo zaś, przechowywane w tymże okresie w wilgotnej piwnicy, uległy całkowitemu zniszczeniu.

Z konieczności więc musiałam badania moje nad ludnością parafii Puchaczów ograniczyć do 129 lat w okresie między 1797 a 1945 rokiem, dla których istnieją pełne dane metrykalne. Dane te, stanowiące podstawę moich rozważań, ujmuje tabela II.

TABELA II

Ruch ludności w parafii Puchaczów w latach 1797–1945

The movement of population in Puchaczów parish 1797–1945

Rok Year	Urodzenia Births	Zgony Deaths	Małżeństwa Marriages	Przyrost nat. Increase	Ubytek nat. Decrease
1797	87	51	16	36	—
1798	75	65	13	10	—
1799	88	72	15	16	—
1800	75	95	15	—	20
1801	80	66	15	14	—
1802	69	67	18	2	—
1803	93	51	16	42	—
1804	72	72	20	—	—
1805	78	72	20	6	—
1806	63	99	15	—	36
1807	85	63	13	22	—
1808	65	79	17	—	14
1809	80	53	13	27	—
1810	76	100	15	—	24
1826	89	52	14	37	—
1827	92	71	9	21	—
1828	80	88	10	—	8
1829	82	72	29	10	—
1830	77	50	13	27	—
1831	50	117	11	—	67
1832	85	59	39	26	—
1833	101	70	21	31	—
1834	89	81	12	8	—
1835	88	83	21	5	—
1836	126	120	27	6	—
1837	101	113	35	—	12
1838	101	67	19	34	—

TABELA II (c. d.)

Rok Year	Urodzenia Births	Zgony Deaths	Małżeństwa Marriages	Przyrost nat. Increase	Ubytek nat. Decrease
1839	104	98	23	6	—
1840	121	62	17	59	—
1841	87	60	29	27	—
1842	132	100	27	32	—
1843	127	123	34	4	—
1844	151	103	22	48	—
1845	120	89	17	31	—
1846	113	95	30	18	—
1847	117	128	18	—	11
1848	136	120	25	6	—
1849	151	112	20	39	—
1850	142	116	23	26	—
1851	124	117	30	7	—
1852	114	175	41	—	61
1853	99	129	43	—	30
1854	107	133	20	—	26
1855	92	214	11	—	122
1856	81	140	25	—	59
1857	115	147	30	—	32
1858	128	40	44	88	—
1859	114	66	34	48	—
1860	127	94	23	33	—
1861	158	95	32	63	—
1862	101	89	43	12	—
1863	155	94	28	61	—
1864	135	51	32	84	—
1865	138	51	37	87	—
1866	143	73	17	70	—
1867	143	76	15	67	—
1868	141	109	15	32	—

TABELA II (c. d.)

Rok Year	Urodzenia Births	Zgony Deaths	Małżeństwa Marriages	Przyrost nat. Increase	Ubytek nat. Decrease
1869	120	80	25	40	—
1870	142	57	23	85	—
1871	150	83	27	67	—
1872	131	89	28	42	—
1873	124	145	20	—	21
1874	162	110	35	52	—
1875	150	68	34	82	—
1876	123	78	22	45	—
1877	163	81	20	82	—
1878	126	58	28	68	—
1879	138	60	41	78	—
1880	157	92	45	65	—
1881	148	211	35	—	63
1882	203	92	30	111	—
1883	137	80	27	57	—
1889	170	160	52	10	—
1890	150	99	36	51	—
1891	178	71	31	107	—
1892	165	104	46	61	—
1893	174	63	31	111	—
1894	182	122	35	60	—
1895	178	170	33	8	—
1896	206	91	34	115	—
1897	170	73	28	97	—
1898	166	76	20	90	—
1899	176	83	28	93	—
1900	196	112	41	84	—
1901	199	130	41	69	—
1902	210	106	26	104	—

TABELA II (c. d.)

Rok Year	Urodzenia Births	Zgony Deaths	Małżeństwa Marriages	Przyrost nat. Increase	Ubytek nat. Decrease
1903	186	84	45	102	—
1904	200	96	32	104	—
1905	229	152	42	77	—
1906	193	134	36	59	—
1907	221	90	34	131	—
1908	193	114	37	79	—
1909	201	119	37	82	—
1910	200	141	38	59	—
1911	210	144	41	66	—
1912	208	90	36	118	—
1913	172	110	28	62	—
1914	180	102	22	78	—
1915	119	286	3	—	167
1916	115	157	42	—	42
1917	130	87	38	43	—
1918	150	134	57	16	—
1919	194	204	74	—	10
1920	184	113	28	71	—
1921	146	85	55	61	—
1922	203	98	50	105	—
1923	154	70	52	84	—
1924	200	89	44	111	—
1925	192	77	32	115	—
1926	169	87	44	82	—
1927	188	74	56	114	—
1928	180	69	56	111	—
1929	157	70	32	87	—
1930	140	68	59	72	—
1931	150	59	41	91	—
1932	126	65	33	61	—

TABELA II (c. d.)

Rok Year	Urodzenia Births	Zgony Deaths	Małżeństwa Marriages	Przyrost nat. Increase	Ubytek nat. Decrease
1933	105	54	35	51	—
1934	108	58	32	50	—
1935	109	57	41	52	—
1936	102	57	42	45	—
1937	120	56	47	64	—
1938	89	65	40	24	—
1939	111	50	26	61	—
1940	113	65	71	48	—
1941	127	91	40	36	—
1942	119	146	40	—	27
1943	154	92	62	62	—
1944	145	80	44	65	—
1945	126	91	64	35	—

Jak wynika z powyższej tabeli ogólna ilość urodzeń na badanym terenie, w okresie rozpatrywanych 129 lat wynosiła 17293, ilość zgonów — 12181, a ilość zawartych związków małżeńskich — 4055.

3. Analiza materiału

Przy rozpatrywaniu danych odnośnie ruchu ludności w parafii Puchaczów uwagę zwraca przede wszystkim niezwykle duża ilość zgonów rocznych w latach 1797—1858, bardzo często przekraczająca w tym okresie ilość urodzeń w danym roku. Zjawisko ubytku naturalnego przez górowanie liczby zgonów nad liczbą urodzeń zdarza się na ogół w wyjątkowych tylko wypadkach, w latach wojen i epidemii. Tym bardziej więc zastanawiające jest tak częste jego występowanie na przestrzeni kilku dziesiątków lat. Zjawisko to, rytmicznie niemal, w odstępach kilku lat po sobie powtarzające się sprawia wrażenie, iż stan taki stał się w tym okresie właściwie regułą dla Puchaczowa i jego najbliższych okolic.

Wspomnieć przy tym warto, iż w sąsiedztwie Puchaczowa, w pobliskiej, badanej przeze mnie parafii Mełgiew stosunki ukła-

dały się odmiennie, a przypadki ubytku naturalnego ludności zdarzały się znacznie rzadziej, w dużych odstępach czasu od siebie i zawsze w związku z panującą epidemią. Przyczyna tak bardzo ze względów demograficznych niekorzystnego zjawiska, występującego w obrębie badanej populacji, tkwić więc musi w innych jakichś czynnikach i specyficznym układzie warunków środowiskowych.

Usiłując zbadać miejscowe warunki i wykryć przyczynę tak niekorzystnego formowania się stosunków ludnościowych, przejrzałam wszystkie dostępne mi dokumenty dotyczące parafii Puchaczów. Z dokumentów tych wynika, iż gdy w roku 1819 Puchaczów i dobra przyległe przeszły na własność rządu, stanowiły słabo zamieszkałe i bardzo ubogie »piaski, pustki i trzęsawiska«, tak że sprzedano je po niskiej cenie nabywcom prywatnym, a mianowicie rodzinie Piramowiczów. Odtąd Puchaczów nosi nazwę »miasta dziedzicznego«, pozostaje jednak nadal niezwykle ubogą osadą. Dowiadujemy się o tym ze sprawozdań miejscowych proboszczów (r. 1820, 1823, 1826, 1830), którzy biadają nad nieofiarnością kolarów i parafian, nazywają swoją parafię »opłakanym Beneficium« i zabiegają u swych władz o jak najrychlejsze przeniesienie ich na jakąś inną placówkę.

Nowy proboszcz w r. 1823 nie zastał w Puchaczowie »aniana, ani zboża, ani gospodarskich statków, ani świcy na ołtarzu...« a stan ten nie ulegał poprawie, bo w trzy lata później, w opisie majątku parafii czytamy, iż wszystko było »spustoszałe i w najgorszym stanie«, plebania miała »drzwi z zamkiem zepsutym i drugim nieco zruynowanym«, był tam »piec przestawienia potrzebujący«, »wschody do piwnicy zupełnie zgniłe«, »okien dwa, w jednym szkło w połowie wytłuczone... w drugim szkło i zaszczypki dobre lecz zawiaski popsute...« Co ciekawsze zaś, że przez szereg lat następnych opisywano te same braki.

W ubóstwie zatem miejscowej ludności tkwiła najprawdopodobniej przyczyna wysokiej ich umieralności (10). Jeżeli weźmiemy pod uwagę, iż ludność ta była ponad to obciążona szeregiem pańszczyźnianych obowiązków, tym cięższych, że i właściciele dóbr okolicznych nieświetnie byli sytuowani i jak najbardziej wykorzystać chcieli »poddanych« jako siłę roboczą, to mamy pełne wyjaśnienie rozpatrywanego przez nas zagadnienia. Splot warunków ekonomicznych i socjalnych działał jako czynnik selekcyjny. Ludność miejscowa, przesiewana jak gdyby przez sito niezwykle ciężkich warunków życia, pozostawała z pokolenia na pokolenie tylko w naj-

silniejszych, najodporniejszych, a tym samym — biologicznie najwartościowszych elementach. Kto był mało odporny, czyj organizm nie mógł przetrwać chorób i nędzy — ginął. Dlatego też stwierdzamy tak wielką umieralność w parafii Puchaczów aż do r. 1858.

Wielki ubytek naturalny ludności stwierdzamy zwłaszcza w latach od r. 1851 — 1857 włącznie. Były to lata epidemii cholery, która tutaj grasowała z wielką siłą, znajdując korzystne dla siebie warunki wśród zabiedzonej ludności. Można śmiało powiedzieć, iż epidemia wygasła, gdy nie było już komu umierać. Ilość bowiem zgonów w r. 1858, a więc bezpośrednio po największym nasileniu epidemii, jest tak mała, jak to nie zdarzyło się ani na przestrzeni 60 lat przed tym, ani ponad 80 lat potem. Jest to przykład prawdziwej, niczym nie krępowanej, naturalnej selekcji.

Po roku 1858 stwierdzamy pewną poprawę stosunków ludnościowych, co zresztą jest tylko konsekwencją poprzednio działającej selekcji.

Ubytek naturalny ludności w r. 1873 występował i w innych okolicach Lubelszczyzny, a także w innych częściach kraju w związku z ponowną epidemią cholery. Natomiast ubytek ludności w r. 1881 spowodowany został znów raczej czysto miejscowymi warunkami, a mianowicie w 1880 r. wybuchł w Puchaczowie wielki pożar, który strawił większą część osady. W konsekwencji tego wypadku nędza ludności wzmożła się, a przy koniecznym zagęszczeniu mieszkaniowym, wszelkie choroby wznowiły z całą siłą swą selekcyjną działalność.

Dalsze ubytki naturalne ludności przyniosły lata I Wojny Światowej, a również i II Wojna Światowa nie oszczędziła parafii Puchaczów.

Celem dokładnego przeanalizowania stosunków ludnościowych na badanym terenie, podzieliłam cały rozpatrywany okres na kolejne pięciolecia. W każdym pięcioleciu badałam średnią roczną urodzeń i zgonów, średni roczny przyrost względnie ubytek naturalny ludności, a następnie wskaźnik przyrostu naturalnego, będący procentowym stosunkiem ilości urodzeń do ilości zgonów. Uwzględniłam również średnią roczną ilość zawartych związków małżeńskich oraz ilość dzieci przypadających w danym pięcioleciu na jedno małżeństwo.

Z powodu luk istniejących w materiałach metrykalnych, w jednym przypadku pięciolecie musiało być zastąpione trzyleciem, raz czteroleciem oraz dwukrotnie — sześćleciem. Tabela poniższa ujmuje wyniki moich przeliczeń.

TABELA III
 Analiza stosunków ludnościowych w parafii Puchaczów w latach 1797 – 1945
 The analysis of population in Puchaczów parish in 1797 – 1945

Lata Years	Ś r e d n i e r o c z n e M e a n l y p e r y e a r				Wskaźnik przyp. nat. Vital index	Śr. roczna małż. Marriages meanly per year	Ilość dzieci na małż. Number of children per marriage
	Urodzeń Births	Zgonów Deaths	Przrostu Increase	Ubytku Decrease			
1797–1801	81,0	69,8	11,2	—	116,0	15,0	5,4
1802–1806	75,0	72,2	2,8	—	103,9	17,8	4,2
1807–1810	76,5	73,7	2,7	—	103,7	14,5	5,3
1826–1830	84,0	66,6	17,4	—	126,1	15,0	5,6
1831–1835	82,6	82,0	0,6	—	100,7	20,8	4,0
1836–1840	110,6	92,0	18,6	—	120,2	24,2	4,6
1841–1845	103,4	95,0	8,4	—	109,4	25,8	4,0
1846–1850	131,8	116,2	15,0	—	113,4	23,2	5,7
1851–1855	107,2	153,6	—	46,4	69,8	29,0	3,7
1856–1860	113,0	97,4	15,0	—	116,0	31,2	3,6
1861–1865	137,4	76,0	61,4	—	180,8	34,4	4,0
1866–1870	137,8	79,0	58,8	—	174,4	19,0	7,2
1871–1875	143,4	99,0	44,4	—	144,8	28,8	4,3
1876–1880	141,2	73,8	67,4	—	191,3	31,2	4,5
1881–1883	162,7	127,7	35,0	—	127,4	18,4	5,3
1889–1893	167,4	99,4	68,0	—	165,4	45,2	3,7
1894–1898	180,4	106,4	74,0	—	169,5	30,0	6,0
1899–1903	193,4	103,0	94,4	—	187,8	36,2	5,3
1904–1908	207,2	117,2	90,0	—	176,8	36,2	5,7
1909–1913	198,2	120,8	77,4	—	164,1	36,0	5,5
1914–1918	138,8	153,2	—	14,4	90,6	32,4	4,3
1919–1923	176,2	114,0	62,2	—	154,6	51,8	3,4
1924–1928	185,8	79,2	106,6	—	234,6	46,4	4,0
1929–1933	135,6	63,2	72,4	—	214,6	40,0	2,4
1934–1939	88,0	48,8	39,2	—	180,2	37,7	2,3
1940–1945	130,7	94,2	36,5	—	138,8	53,5	2,4

Stwierdzamy, iż w trzech pierwszych pięcioleciach liczba urodzeń minimalnie tylko przewyższa liczbę zgonów, a co jest z tym związane, przyrost naturalny jest bardzo słaby. W drugim i trzecim pięcioleciu średnia roczna przyrostu wynosi zaledwie 2,7–2,8.

Znając ilość parafian w r. 1827 r. oraz średni przyrost roczny do tego okresu, obliczamy, iż w r. 1810 ilość dusz parafii Puchaczów wynosiła w przybliżeniu 1.942. Roczny przyrost naturalny stanowił więc zaledwie około 0,14% ogółu parafian.

Jeżeli chodzi o lata 1811–1826, dla którego to okresu brak jest danych metrykalnych, to należy przypuszczać, iż przyrost naturalny przedstawiał się w latach tych równie niekorzystnie, a nawet oczekiwać należało by pewnego ubytku naturalnego. Przypuszczenie to opiera się na analogicznych stosunkach, stwierdzonych w tym okresie w szeregu innych parafii.

W okresie od r. 1826–1830 przyrost naturalny jest nieco znaczniejszy, faktu tego nie należy jednak moim zdaniem uważać za objaw istotnej poprawy bytu włościan puchaczowskich, lecz wyłącznie za konsekwencję dużej umieralności w okresach poprzednich. Podobnie należało by interpretować podniesienie się wartości rocznego przyrostu naturalnego w latach 1836–1840, a więc po okresie, w którym przyrost roczny osiągnął 0,6.

Podobnie, w okresie 1846–1850 notujemy poprawę w wyniku ściślejszej selekcji w poprzednim pięcioleciu. Ostateczna selekcja dokonuje się, jak to już wspomniałam poprzednio, w latach 1851–1855. Średni roczny ubytek ludności wynosi w tym okresie 46,4. Konsekwencje tej selekcji ujawniają się już nie tylko w następnym okresie, lecz w następnych sześćdziesięciu prawie latach, aż do wojny światowej, do lat 1914–1918, które znów przynoszą ubytek naturalny ludności par. Puchaczów.

Lata 1919–1923 są okresem normalizowania się stosunków ludnościowych, które najkorzystniej układają też się w okresie następnym aż do r. 1928.

Wyraźne obniżanie się liczby urodzeń po tym roku jest już konsekwencją działania innych zupełnie czynników, a więc w pierwszym rzędzie świadomej kontroli urodzeń. I tu stwierdzić należy interesujące zjawisko. Obniżanie się liczby urodzeń w wyniku świadomego ograniczania ilości potomstwa, występowało w innych okolicach kraju i w innych środowiskach społecznych wiele lat wcześniej. Nawet w sąsiedniej, wiejskiej parafii Melgiew, występowanie tego zjawiska stwierdziłam począwszy już od r. 1921. Ale do ubo-

giej, bardziej od większych ośrodków miejskich odległej, zacofanej parafii puchaczowskiej owo uświadomienie seksualne dotarło jeszcze o 8 lat później.

Przyrost naturalny maleje znowu w związku z wysoką umieralnością w latach drugiej wojny światowej.

Jak bardzo powolne było tempo przyrostu naturalnego w parafii badanej w okresie od r. 1797 do 1945 świadczy doskonale fakt powolnego wzrastania liczby zawieranych rocznie związków małżeńskich. Ilość zawartych małżeństw znajduje się przecież w pewnym stałym stosunku do ilości mieszkańców danego terytorium.

Analizujemy następnie wahania wskaźnika przyrostu naturalnego czyli tzw. vital index. Mamy tu już do czynienia z wartościami bezwzględными. Faktem rzucającym się w oczy przy rozpatrywaniu tego wskaźnika jest nagły i wybitny jego wzrost w okresie 1861–1865, a więc w czasach wielkich i radykalnych przemian społecznych, w latach znoszenia pańszczyzny i postępowania procesu uwłaszczenia włościan. Z dwóch czynników biologicznie wyniszczających ludność par. Puchaczów, jeden przestał działać całkowicie, drugi zaś znacznie stracił na sile. Wyzwolenie socjalne połączyło się bowiem z poprawą stosunków gospodarczo-ekonomicznych. Wyniki ogólnej poprawy bytu ludności sygnalizują się natychmiast zwiększoną ilością urodzeń i zmniejszoną umieralnością. Sygnalizują się również dużą stosunkowo ilością roczną zawartych związków małżeńskich. I znów konsekwencje tego zjawiska znajdujemy w okresie następnego pięciolecia. Średnia roczna zawartych małżeństw jest bardzo niska, a to dlatego, że w radosnych okresach wyzwolenia i uwłaszczenia wyczerpano maksymalnie kontyngent nadających się do stanu małżeńskiego, a w latach następnych żeniła się już tylko w międzyczasie podrosła młodzież.

Następną, jeszcze jaskrawiej występującą konsekwencją lat 1861–65, jest gwałtowny wzrost liczby dzieci średnio przypadających na każde małżeństwo, do niespotykanej cyfry 7,2. Zaznaczyć tu trzeba, iż tam, gdzie warunki nie były tak ciężkie, jak w badanej przez nas parafii, reakcja na zmianę stosunków społeczno-gospodarczych nie wystąpiła z taką wyrazistością. We wspomnianej już kilkakrotnie parafii Mełgiew, ilość dzieci przypadających na małżeństwo, wzrosła po zniesieniu pańszczyzny jedynie z 4,1 na 4,8. W parafii Łęzkowice*), znajdującej się w pow. Boch-

*) Wiadomości dotyczące parafii Łęzkowice zaczerpnęłam z rękopisu Ks. Józefa Motyki, łaskawie mi udostępnionego przez Autora.

nia, na terenach dawnego zaboru austriackiego, gdzie uwłaszczenie nastąpiło już w 1848 r., również stopa rozrodczości nieznacznie się tylko podniosła.

Chcąc uzyskać cyfry charakterystyczne dla poszczególnych okresów historycznych, dzielimy rozpatrywane 129 lat na siedem następujących okresów: pierwszy okres, najwcześniejszy, obejmuje lata od roku 1797 do 1810, następny – lata od r. 1826 do zniesienia pańszczyzny. Dalej następuje dwudziestoletni okres pewnej stabilizacji stosunków (1864–1883), ćwierćwiecze względnej pomyślności gospodarczej (1889–1913), następnie zaś okres I wojny światowej. Wyniki przeliczeń ruchu ludności w wyszczególnionych okresach, ujmuje tabela IV.

TABELA IV

Stosunki ludnościowe w parafii Puchaczów w poszczególnych okresach
Population in Puchaczów parish in separate periods

Lata Years	Śred. roczna przyr. nat. Mean yearly natural increase	Wskaźnik przyr. nat. Vital index	Ilość dzieci na małżeństwo Number of children per marriage
1797–1810	5,8	108,1	4,9
1826–1863	7,5	107,5	4,2
1864–1883	56,4	164,7	5,2
1889–1913	80,0	175,9	5,2
1914–1919	—	91,5	3,8
1920–1939	74,1	208,0	3,4
1940–1945	36,5	138,8	2,4

Na przestrzeni rozpatrywanego okresu dwa razy stwierdzić musimy występowanie cyfr, świadczących o poprawie stosunków ludnościowych. Pierwszy raz po uwłaszczeniu włościan i po raz drugi w międzywojennym dwudziestoleciu.

4. Uwagi końcowe

Powyższa, krótka analiza stosunków ludnościowych w parafii Puchaczów wykazała jak dalece stosunki te zależne są od ustroju społecznego, warunków ekonomicznych oraz wydarzeń dziejowych.

Dzieje zespołów ludzkich z powodzeniem odczytywać można i to odczytywać bezbłędnie, z zestawień ruchu ludności w obrębie tych zespołów. Układanie się linii urodzeń czy zgonów, linii obrazujących życie następujących po sobie pokoleń ludzkich, jest tylko prostą, biologiczną konsekwencją nie-biologicznych zjawisk.

Przystępując do jakichkolwiek badań nad określoną grupą ludzką, należało by uprzednio poznać, drogą analizy ruchu ludności, biologiczne dzieje tej grupy. Mogłoby to mieć duże znaczenie np. w badaniach nad wzrostem ciała, nad tempem rozwoju, nad zdrowotnością i odpornością danych zespołów ludzkich. Dzieje naturalne tych zespołów, biologicznie, mniej lub więcej ściśle selekcje, przez które zespoły te przeszły, decydują przecież o ich wygładzie, o ich wartości i w bardzo znacznym stopniu, o ich przyszłości.

Analiza materiałów metrykalnych umożliwia nam również przybliżone obliczenie ludności danego terenu. Znając bowiem ilość urodzeń w poszczególnych latach oraz przyjmując, iż na 1000 mieszkańców przypada przeciętnie 35–44 urodzeń, łatwo ustalić przybliżoną liczbę ludności w danym roku.

Współczynnik $35-44\text{‰}$ ustalony został dla Polski XIX i XX w na podstawie licznych badań statystyczno-demograficznych. Należało by tu wymienić przede wszystkim prace Bujaka i Dobrowolskiego (8, 12).

Przyjmując dla parafii Puchaczów współczynnik 40‰ jako średni ze stwierdzonych w Polsce, obliczamy ilość mieszkańców w dowolnym roku rozpatrywanego przez nas okresu. Tak więc np. możemy przypuszczać, iż liczba mieszkańców obszaru parafii dochodziła w 1800 r. do 2000, co całkowicie odpowiada danym, poprzednio przez nas obliczonym na podstawie rocznego przyrostu naturalnego, dla r. 1800–1942, oraz znanej nam dla r. 1827 cyfrze 1987.

W zupełnie szczególny sposób badanie nad ruchem ludności w obrębie jakiejś populacji, mogą być pomocne przy antropologicznej analizie tej populacji, przy interpretacji jej składu rasowego. Badania nad ruchem ludności umożliwiają nam przecież bardzo dokładne ocenienie jednolitości pochodzenia danego zespołu ludzkiego. I tak np. jeżeli znamy ilość włościan puchaczowskich w r. 1810 oraz w r. 1943 i jeżeli znamy roczne przyrosty naturalne w tym okresie, to z łatwością obliczyć możemy jaki odsetek dzisiejszych parafian puchaczowskich stanowi element stały, jaki zaś — element napływowy. Rozwiązanie tego zagadnienia w naszym przypadku ilustruje poniższa tabelka.

TABELA V

Rozwój ludnościowy parafii Puchaczów
Population Development in Puchaczów parish

Rok Year	Ilość parafian Number of parishers	Okres Years	Ogólny przyr. ludności Total increase of population	Nat. przyr. ludności Natural increase of population
1810	1.942			
1827	1.987	1810–1827	45	45
1864	2.649	1828–1864	662	311
1880	3.311	1865–1880	662	940
1922	4.000	1881–1922	689	2.123
1943	6.342	1923–1943	2.342	1.333

Tabela powyższa daje nam obraz rozwoju parafii Puchaczów. Do roku 1827 wzrost liczby mieszkańców badanego terenu warunkowany był wyłącznie przyrostem naturalnym ludności. Fakt ten wydaje mi się całkowicie zrozumiały z uwagi na to, iż w okresie tym miejscowa, włościańska ludność mogła mieć minimalne tylko możliwości zmiany miejsca zamieszkania. Już jednak w okresie następnym, ruchliwość ludności wzmacnia się wyraźnie.

Na ogólną liczbę przyrostu ludności, objętej zasięgiem parafii puchaczowskiej w latach 1828–1864, wynoszącej 662–311, a więc 46,9% stanowi przyrost naturalny. Wgląd w tabelę III przypomni nam, iż w okresie tym, w szczególności w latach 1851–1857 bardzo duża była umieralność i duży ubytek naturalny ludności. Ponieważ zaś na danym terenie nieodzowna była pewna, stała ilość ludzkiej siły roboczej, musiano niewątpliwie werbować robotników rolnych – nadwyżki ludności z innych terenów, spoza obrębu parafii.

Dane z r. 1864 wskazują natomiast na radykalną zmianę, jaka zaszła w życiu badanego zbiorowiska ludzkiego. Poprzednio już stwierdziliśmy fakt wzniesienia się stopy rozrodczości po r. 1864, obecnie stwierdzamy, iż konsekwencją tego faktu było powstanie w okresie 1864–1880 nadwyżek ludności, które opuścić musiały teren par. Puchaczów. Oto więc na liczbę 940, stanowiącą przyrost naturalny w tym okresie, tylko 662, a więc 70,4% pozostało na terenie parafii. Biorąc pod uwagę ubóstwo okolicy, silny ten odpływ ludności, wydaje się całkowicie zrozumiały. Ruch emigracyjny

wzmaga się jeszcze po roku 1880. O sile jego działania świadczy fakt, iż zaledwie 32,3% przyrostu naturalnego w okresie 1881–1922 pozostało w obrębie parafii. Po I wojnie światowej ruch emigracyjny słabnie, stosunki ludnościowe zaczynają się stabilizować, stwierdzamy nawet napływ elementów obcych spoza parafii. Na przestrzeni lat 1923–1943 należy liczyć się z dwiema falami imigracyjnymi. Pierwsza fala napłynąć musiała w okresie między rokiem 1923–1933, w związku z parcelowanymi w tych latach majątkami ziemskimi w parafii Puchaczów.

Drugi, silny napływ elementów obcych sprowadziła natomiast na teren parafii II Wojna Światowa. Byli to przeważnie wysiedleńcy z województwa poznańskiego, a także uciekinierzy z innych, wojną zajętych terenów.

Konsekwencją tych dwóch fal imigracyjnych stał się fakt, iż przyrost naturalny stanowi tylko 56,9% ogólnego przyrostu ludności do r. 1943. Pozostałe 43,1% stanowi element napływowy, w znacznej części tylko czasowo związany z terenem parafii. Należy jednakowoż liczyć się z możliwością wsiąknięcia pewnego odsetka tych przypadkowych i czasowych mieszkańców parafii Puchaczów, w masę ludności miejscowej.

Badania nad kształtowaniem się masy tej ludności mają duże znaczenie dla dociekań antropologicznych głównie z tego względu, że kształtowanie się i przekształcanie struktury biomorfologicznej zespołów ludzkich, ściśle się wiąże z wszelkimi ich migracyjnymi ruchami.

WYKAZ ŹRÓDEŁ – ARCHIVAL SOURCES

1. Księgi chrztów parafii Puchaczów z lat 1797–1810, 1826–1883 oraz 1886–1945.
2. Księgi zgonów parafii Puchaczów z lat 1756–1791, 1797–1810, 1826–1883 oraz 1886–1945.
3. Księgi zaślubin parafii Puchaczów z lat 1797–1810, 1826–1883 oraz 1886–1945.
4. Akta parafii Puchaczów z lat 1756–1929.

P I S M I E N N I C T W O – L I T E R A T U R E

1. Amtliches Gemeinde- und Dorfverzeichnis für das Generalgouvernement, Kraków 1943.
2. Aumüller J.: Die Kinderzahlen bei den Bauern eines niedersächsischen Dorfes, Arch. f. Rassen. u. GBiol., t. 31, München 1937.

3. Burgdörfer F.: Bevölkerungsdynamik und Bevölkerungsbilanz, München 1951.
4. Daszyńska-Golińska Z.: Stosunki ludności woj. lubelskiego, Monogr. stat. gospod. woj. lubelskiego, Lublin 1932.
5. Daszyńska E.: Próba odtworzenia ruchu ludności m. Lublina (w l. 1938–1944) na podstawie zapisków ksiąg metrykalnych Annales UMCS. S. B. vol. XI.
6. Jacquart J.: Démographie de la Belgique (1830–1930), Bruxelles 1937.
7. Malicki A.: Osadnictwo polskie w Bośni w 1938 r., Annales Univ. Mariae Curie-Skłodowska secio, B, vol. IV, 3, Lublin 1949.
8. Mitosek H.: Ruch naturalny ludności w Puławach i wsiach parafii Włostowice w okresie 1639–1921 (maszynopis).
9. Modrzewska K.: Parafia Mełgiew jako biologiczny krąg izolacyjny, Annales Univ. Mariae Curie-Skłodowska sectio B., vol. III, 5, Lublin 1948.
10. Modrzewska K.: Porody bliźniacze w Lublinie i niektórych gminach pow. lubelskiego, Sprawozd. PAU, t. L, nr 10, Kraków 1949.
11. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, 1888.
12. Szewczyk R.: Ludność Lublina w latach 1583–1650. Tow. Nauk. KUL, t. 6, Lublin 1947.
13. Zagadnienia demograficzne Polski, GUS, seria C, z. 41, Warszawa 1936.

S U M M A R Y

This paper is an attempt to penetrate into the biological history of a small cluster of people determined by the framework of Puchaczów Parish in the Diocese of Lublin. The area covered by the parish embraces 16 villages in the north-eastern outpost of Lublin County and is simultaneously a north-western flank of Chełm County.

The material used derives from the parish records dating from 1797–1945. During this period the total number of births was 17293, deceases — 12181, marriages — 4055.

Considering the natural movement of population in Puchaczów Parish we may state that during the period from 1797–1858 it frequently occurred that the number of deaths exceeded births which resulted in a natural loss of population (tab. 2). This was particularly the case during the period from 1851–1857 inclusive. Those were years of an epidemics of cholera which inflicted this area more severely than other parts of Lublin Province, finding here the most favorable conditions among the empoverished population. The extreme poverty of the local people was due to a complex

of economic conditions, primarily the barren soils (sands, empty land, quagmire) and the compulsory labor for the lord. These were selective factors which eliminated the less firm individuals from the local population.

Natural losses of the population are also encountered in 1873, 1881, in the years of the first world war and in 1942, when an epidemics of diarrhea caused high mortality among the poor people deprived of medical care. A rapid and remarkable growth of the rate of natural increase, in 1861–65, the time of great and radical social reforms, when the process of enfranchisement was progressing is striking. One of the factors responsible for the biological deterioration of the population was banished and the other was weakened considerably. Social emancipation developed along with general improvement in economic conditions which in turn was indicated by an immediate growth of the annual birth rate and decrease of mortality. Another feature of this phenomenon was a relatively high number of marriages. A further, still more glaring consequence of 1861–64 was that during the following five years a violent rise in the number of children per one family occurred reaching the unprecedented figure of 7.3. It is noteworthy that in those districts where life was not so difficult as in Puchaczów Parish the reaction to social and economic changes was not so spontaneous.

Continuing my study I made an attempt to calculate the probable number of the population of the investigated area on the basis of parish records. Accepting after Bujak, Dobrowolski (8. 12) and others that in Poland there are 35–44 births per 1000 inhabitants I calculated the number of population in the parish for a given year of the period under consideration.

The annual natural increase being known this enabled me to estimate the percentage of permanent inhabitants as opposed to the settlers (Tabl. 5). It appeared that up to 1827 the rise in the number of parishers was exclusively due to the natural increase. During the following period (1828–1864) out of the total figure of population growth only 46.9% indicated natural increase. It may have been that the mortality rate being high in Puchaczów Parish hired farm hands were brought in from other areas having a surplus of inhabitants.

Conditions during the period from 1864–1880 took on a different shape — there was an excess of population and people were

compelled to migrate. In actual fact only 70,4% of the natural increase remained in Puchaczów. After 1880 emigration grew stronger.

From 1881–1922 hardly 32,3% of the natural increase stayed in the parish.

Subsequently to the first world war emigration dwindled. During the years 1923–1943 strange elements flowed into the area twice. The first wave came at the beginning of this period in connection with the parcellation of landlord's property.

The second strong influx occurred during the second world war when Poles from Poznań Province were resettled here.

РЕЗЮМЕ

Настоящая работа является попыткой выяснить биологическое прошлое небольшого скопления людей, живущего на территории церковного прихода Пухачев, Люблинской епархии. В состав прихода, занимающего северо-восточные окраины Люблинского уезда и северо-западную часть Холмского уезда, входит в общей сумме 16 деревень.

Материал, который послужил основой для настоящей работы, был зачерпнут из актов гражданского состояния населения прихода Пухачев за время с 1797 по 1945 г. За этот период времени на исследуемой территории родилось 17.293 детей, умерло — 12.181 человек, а количество бракосочетаний составляло 4.055.

Рассматривая движение населения прихода Пухачев автор устанавливает, что за период времени с 1797 по 1858 г. количество кончин очень часто было выше количества рождений, что вызывало натуральный убыток населения. Огромный натуральный убыток населения наблюдается особенно за время с 1851 по 1857 г. Это были годы эпидемии холеры, которая на этой территории свирепствовала с гораздо большей силой, чем в других местах Люблинского воеводства, находя здесь для своего развития благоприятные условия среди сильно обедневшего населения. На исключительное обеднение местного населения сложился целый комплекс хозяйственно-экономических отношений, прежде всего неурожайность почвы (пески, участки земли неудобные для обработки, болота), а также ужасный крепостной

гнет. Совокупность условий внешней среды действовала здесь как селекционный фактор, исключая из массы населения наиболее слабые, наименее закаленные индивиды.

Натуральные убытки населения выступают еще в 1873 г., в 1881 г., в годы I Мировой войны, а также в 1942 г. т. е. во время сильной эпидемии дезинтерии, вызвавшей огромную смертность среди бедного и лишенного медицинской помощи населения.

Рис. 4 иллюстрирует колебания показателя натурального прироста. Бросается в глаза неожиданный и резкий рост показателя в годы 1861—1865 г. е. во время больших и коренных общественных перемен, в эпоху все растущих изменений, вызванных отменой крепостного права. Из двух факторов, разоряющих биологически исследуемую популяцию, один совершенно перестал действовать, сила же воздействия второго фактора в большой степени уменьшилась, так как освобождение крестьян совпало с общим улучшением хозяйственно-экономических отношений. Как следствие общего улучшения быта населения сейчас же наступают увеличение годовой рождаемости и уменьшение смертности (Табл. III). Об улучшении материального положения свидетельствует также и количество бракосочетаний в год. Следующий, еще более ярко выступающий результат общественных перемен, имевших место в 1861—1865 г. наблюдаем в следующем пятилетии, а именно неожиданное увеличение числа детей, приходящихся на одну супружескую чету, в среднем до небывалого количества 7,3. Кстати следует заметить, что в тех местностях, в которых бытовые условия населения не были столь тяжелыми, как в приходе Пухачев, реакция на происшедшие хозяйственно-экономические перемены не выступила с такой яркостью.

В дальнейшей части своей работы автор предпринимает пробу теоретически, с некоторым, конечно, приближением, вычислить на основании актов гражданского состояния количество жителей исследуемой территории. Принимая за Буяком, Добровольским (8, 12) и другими авторами, что рождаемость в Польше в среднем составляет 35—44 на 1000 жителей, автор вычисляет число жителей прихода Пухачев для любого года рассматриваемого периода времени.

Полученные числа дали автору возможность, при известных подлинных натуральных приростах населения, оценить

с некоторым приближением, какой процент сегодняшнего населения исследуемой территории составляет автохтонный элемент и какой процент — элемент чужой. (Табл. V). Оказалось, что до 1827 года рост числа прихожан был обусловлен исключительно натуральным приростом населения. В следующем периоде (1828—1864) на общее число прироста населения лишь 46,9% составлял натуральный прирост. Весьма возможно, что в этом периоде из-за высокого процента смертности среди населения прихода Пухачев, пополнились недостатки рабочей силы вербовкой сельско-хозяйственных рабочих из других районов, вне пределов прихода Пухачев, где имелись излишки рабочей силы.

Совершенно иначе складывались отношения за время с 1846 по 1880 г. В этом периоде на территории прихода Пухачев возникли излишки населения, которые в свою очередь принуждены были покинуть эту территорию. И действительно, лишь 70,4% жителей, составляющих натуральный прирост населения осталось в приходе Пухачев. Эмиграция жителей усиливается еще после 1880 г. В следующем периоде (1881—1922) лишь только 32,3% натурального прироста населения остались на территории прихода.

После I Мировой войны эмиграционное движение ослабело. За время с 1923 по 1943 г. наступило двухкратное как-бы „нашествие” чужих элементов на приход Пухачев: первая волна, в начале этого периода, в связи с парцелированием в этом районе помещичьих имений, вторая — более сильная волна — в связи с выселением жителей Познанского воеводства, вызванным II мировой войной.